

Hóman Portán 95 szíj kék

MODERN ANNALES

Csorba Béla-Vékás János: A kultúrtanti visszavág
(A Symposion-mozgalom krónikája, 1954-1993)

Az Új Symposion története megírásra vár.

Sokáig semmit sem tudtunk róla és ma sem tudunk róla sokkal többet a legendájánál. Volt egyszer egy lap, először olyan igazán nagyalakú, azután kicsit kisebb, de még mindig nagyobb a magyarországi, hajdan divatos egyen-folyóirat-méretnél, két szembe fordított fekete félkör embléma, az változatlan maradt mindig. Szerkesztették Újvidéken, ahová majdnem olyan nehéz volt eljutni, mint Nyugatra, de azért mégiscsak kicsit könnyebb, abban a Jugoszláviában, amely már majdnem maga volt a Nyugat, például nyugatnémet sört lehetett inni, de azért kicsit sok volt ott a Tito-kép. A laphoz a magyarországi újságos standokon ugyan nem lehetett hozzájutni, de postán simán bejött, és akkor már lehetett adni kézről-kézre. Szellemi nyitottság, modern nyugati irodalom, filozófia, Marcuse és a 68-as diákmozgalmak, képzőművészetek, Makajev filmjei és a BITEF. Aztán egyszer csak történt ott valami, vagy talán kétszer is, hiszen mintha nem csak a Sziveriéket kergették volna szét, hanem korábban a Tolnaiékat is, hát persze világos, látjuk mi lett Jugoszláviából.

Szép és egyszerű, aranyfényből vérvörösbe bukó naplemente, melankólikus giccs a Duna alsó folyása fölött.

Az Új Symposion legendáktól megtisztított történetét azért lesz nehéz megírni, mert része Jugoszlávia történetének és a mai délszláv térségre tekintve nehéz megérteni, hogy a titói államalakulat léte nem egyszerűen a véres káosz felé menetelés szép illúzióktól elfedett története volt, hanem (legalább rövid időre) az illúziók valósággá válásáé is. Az Új Symposion azért lehetett olyan friss és felszabadult, mert alkotói benne éltek, benne lélegeztek a jugoszláv kultúrákban. Világra nyitott belgrádi, zágrábi, ljubjanai vagy szarajevói lapokat olvastak, az ottani könyvkiadókra figyeltek és az Adria kis szigetein töltötték a nyarat. Meg bebolyongták a kontinenseket Amerikától Amerikáig, mert a jugoszláv útlevél előtt akkor még nem becsukódtak, hanem megnyíltak a határok.

Persze ez így maga is csak a legenda része, megszépítő messziség. Abba is hagyom, hiszen mindössze azt szerettem volna érzékeltetni, hogy aki túl akar lépni ezen a szinten, annak először is olyan nyelvek tudására van szüksége, amelyeket nem sokra becsülnek a nagyvilág nyelvbörzéin. Azután pedig hónapokat, ha nem éveket kell eltöltenie az újvidéki, belgrádi, zágrábi stb. könyvtárakban, elmélyednie a hatvanas, majd a hetvenes és nyolcvanas évek jugoszláviai sajtójában, irodalmi folyóirataiban, visszaidéznie az egykor volt szellemi atmoszférát, beszélgetések és kérdezősködések nyomán rekonstruálni a hajdani szellemi kapcsolatokat, a multinacionális kultúra hajszalerezetét.

Szeretném hinni, hogy mára eljött a filológiai aprómunka, a dokumentumok gyűjtésének és rendezésének ideje.

E munkálatok boldog őse Bosnyák István Szóakció I. (Forum, 1980) és Szóakció II. (Forum, 1982.) című, gondosan felépített, sajátos forráskiadványa. Középpontjában (a második kötet elején) A magunk nyomában két évtizeden át, avagy kitépett lapok egy nemzedéki krónikából című terjedelmes, 150 oldalas fejezet áll, amelyben Bosnyák esztendőről-esztendőre haladva idézi fel egykorú naplófeljegyzései, levelei, maga és mások jórészt

kiadatlan írásai nyomán a Symposion-mozgalom történetét. E dokumentumok fényében kortörténeti forrásokká válnak azok a terjedelmes tanulmányai is, amelyek az annales-részt körülveszik, szóljanak akár a vajdasági magyar irodalom Symposiont megelőző történetéről, akár Makróékról, Végel László regényének hőseiről.

Bosnyák tehát a Symposion-mozgalom és nem az Új Symposion történetéről beszél, amint Csorba Béla és Vékás János nemrég megjelent gyűjteménye is a mozgalom krónikáját és nem a folyóiratát igéri alcímében. E különbség egyáltalán nem elhanyagolható, éppen ellenkezőleg, a jugoszláviai magyar irodalom modernizációjának a lényegére világít rá. Ezt a hatvanas évek elejétől jelentkező átstrukturálódást mindig is szokás volt sommásan avantgardként jellemezni, anélkül azonban, hogy igazán tudatosult volna: a századelő hazai előőrs-mozgalmaival való hasonlóság nem merül ki a meglévő tiszteletlen és kegyetlen tagadásában. A magyar avantgard legkülönbözőbb irányzatainak, a baloldali Kassák Lajostól kezdve egészen a Testvér című lapot szerkesztő, "krisztianista" Sinkó Ervinig közös jellemzője volt az angazsáltság, "a világnézet műbe plántálásának ténye", miközben az elkötelezetten képviselt világnézet természetesen igen sokféle lehetett (Deréky Pál: A vasbetontorony költői, Bp. 1992. 10.). A hatvanas évek symposionistái ugyancsak angazsáltak voltak, és nyilván nem Sinkótól függetlenül, aki ekkortájt vált, a frissen életre hívott újvidéki magyar tanszék első vezetőjeként, a privincionalizmus, a "bocskor-kultusz" nemzetiségi tudat elleni küzdelem apostolává. A Symposion első nemzedéke élesen szembefordult a couleur locale-os vajdasági irodalmi hagyományokkal és olyan modern lírai és narratológiai szövegeket hozott létre (Domonkos István, Tolnai Ottó, Végel László stb.), amelyekhez hasonlóakra Magyarországon még majd tíz évet kellett várni. A modern törekvéseknek helyet teremtő kalapácsoló kritikáik azonban nem csupán (és talán nem is elsősorban) az önmagáért való esztétikumot igyekeztek szolgálni. Céljuk inkább az volt, hogy az irodalmat használható eszközzé, szóakciós fegyverré alakítsák a jugoszláviai magyar nemzetiségi mentalitás (szellemiség, kultúra, irodalom) átforgatása érdekében. Pár jellemző sor Bosnyáknak a mozgalomra 1981 tavaszán visszatekintő, a hajdani kulcsszavakat és szintagmákat felidéző téziseiből: "[...] az életforma impresszionizmusának meghaladása; az esztéta-lét politizálása [...] a szó gesztussá, tetté, cselekvéssé hevítése; szóakció contra irodalmi verbalizmus; valóságbefolyásoló szó contra valóságmagyarázó [...] az irodalmi angazsáltság mint személyiség-ontológiai (s nem pusztán társadalmi) érték [...] radikális antisztálinizmus; nyílt szkepszis és aktív remény; »konkrét utópia« és »újromantika« [...] az »anyaország«- és »utódállam«-komplexusok egyidejű elutasítása; a jugoszláv népek és nemzetiségek irodalmaival való egyenrangúság kisebbségi gátlásoktól mentes tudata [...] jugoszláviaság contra népi/nemzetiségi irodalmi partikularizmus [...]" (II. 14.)

A Symposion első nemzedéke nagyjából ilyen célok megvalósításának a jegyében szerveződött mozgalommá - és törekvéseik szóakciós, mozgalmi jellegét nyíltan vállalták, hirdették is.

Ma, Bosnyák írásait és a Csorba-Vékás féle gyűjteményt lapozgatva úgy látom, hogy az akcióba paradox módon az Új Symposion 1965-ös alapítása vitte az első törést. A Symposion és vele együtt a mozgalom ugyanis az Ifjúság című, nagy példányszámban megjelenő és széles olvasottságú hetilap irodalmi rovataként jelentkezett, először 1961 decemberében. Szerzői a négy évvel későbbi önállósodással egyértelműen közönséget veszítettek: a népszerű ifjúsági lap meglehetősen vegyes közönségét, amelynek nagyobb része nyilván nem az irodalmi rovat kedvéért vette a lapot, de valószínűsíthető, hogy legalább időnként

olvasta a mellékletet is. Ez a közönség nem követte az önállóvá vált folyóiratot, amely így azzá vált, amivé a színvonalas irodalmi orgánumnak törvényszerűen válniuk kell: értelmi-ségi réteglappá. Másfelől persze a mozgalom résztvevői 1964-re nem alaptalanul érzékelték úgy, hogy kinőtték a melléklet kereteit. A kezemben tartott krónikákat lapozgatva azonban azt is meglehetősen biztossággal ki merem mondani, hogy nem annyira maga a mozgalom (amelynek változatlanul széles olvasottságú fórumra lett volna szüksége), mint inkább a tagjai által teremtetett irodalom számára vált szűkössé az ifjúsági rovat. Kissé sarkosan talán úgy is fogalmazhatnánk, hogy az eszköznek tekintett irodalom váratlanul kiharcolta autonómiáját és győzedelmeskedett a mozgalom szempontjai felett - miközben alkotói még mindig azt hitték és hirdették, hogy szóakciós érdekeket szolgálnak az önálló fórum megteremtéséért. A jugoszláviai eszméjének elkötelezett irodalom és a tiszta, autonóm művészet persze valójában nem is állt olyan messze egymástól; nem kioltották, hanem kölcsönösen életre segítettek egymást. "A kisebbségi író szerepét sose vállaltam [...] Egy pillanatra úgy éreztem, hogy a mi irodalmunk megengedheti magának a modernség luxusát is. Hiszen a művészet felfogható tiszta művészetként is. Tehát úgy éreztem, hogy azt a kisebbséget, ami teljességre törekszik, teljes szabadságra, azt nem lehet csak egy kicsi, zsugorított kisebbségi programra kényszeríteni, mert az már nem teljes élet, nem teljes szabadság." - emlékezett Tolnai Ottó 1992-ben (Csorba-Vékás, 161.)

A második törést a Symposion történetében a jugoszláv öngazgatásos gazdasági mechanizmus egyre világosabbá váló válsága, vele párhuzamosan a társadalmi stabilitás megingása (a jelentkező nemzetiségi ellentétek), valamint a politikai hatalom érzékeny és agresszívvá válása okozta. Valamikor a hatvanas évek végén kezdődik azoknak a változásoknak a sorozata, amely a Symposiont mozgalomként végül is romjaiba döntötte, ugyanakkor sajátos irodalmi értékek és ugyancsak sajátos, korszerűségét remélhetőleg sohasem veszítő értelmiségi-művészi magatartás forma születését segítette elő. Azok a szép remények, amelyeknek a jegyében a mozgalom szerveződött, a Tolnai-féle szerkesztőség 1971-72-es megrendezésével, a Tolnai ellen lefolytatott és felfüggesztett szabadságvesztéssel végződő bírósági eljárással látványosan és végérvényesen füstté váltak. Az Új Symposion mégsem vált jelentéktelen, a korábbi szerkesztőség által képviselt szellemről idegen lappá. Tolnainak a felelős szerkesztőségtől ugyan meg kellett válnia, de szerkesztőként egészen 1974-ig jegyezte a folyóiratot, amelyet ekkor vettek át a Symposion második nemzedékének tagjai, azok, akik szerzőkként, majd szerkesztőségi tagokként már korábban is jelentkeztek és jelen voltak a lapban. A Danyi Magdolna által szerkesztett Új Symposionban kétségtelenül a szorosabban vett irodalmi, irodalom- és művészetelméleti, filozófiai kérdések kerültek előtérbe, ez azonban viszonylag sima váltást jelentett, mert a szélesebb értelemben vett mozgalmi jelleg végső soron már a lap alapítása óta háttérbe szorult a csupán szűkebb értelmiségi réteg figyelmét fölkelő angazsáltság és az autonóm irodalmi teremtés mögött. Ugyanakkor zökkenőmentessé tette az átmenetet az is, hogy a jugoszlavizmus programja, legalább a kultúrateremtés területén, változatlanul élő maradt. "Az autonóm vajdaságiasságon és az anyanyelvi hagyományokon kívül kihangsúlyozott jelentőséget tulajdonítunk a jugoszláv szellemiség tudatunkat alakító befolyásának." — írta Danyi 1975-ben, A tizenegyedik munkaév elé című cikkében (Csorba-Vékás, 27.).

A nemzetiségi tudatformává tenni vágyott jugoszláviai lábál viszont a politikai hatalom nacionalizmusa mindinkább kihúzta a talajt. Azok a célok azonban, amelyek társadalmi méreteken illuzórikusnak bizonyultak, értelmiségi magatartás formaként nem

veszítették el és ma is őrzik aktualitásukat. A multinacionális kultúra, az értelmiségi nomád lét, a vele együtt járó, kultúrák és nyelvek közötti vándorlás, az életformaként vállalt nonkonformizmus sohasem válhat időszerűtlenné — csupán azt kell tisztán látni és belátni, hogy milderre nem lehet társadalomátalakító mozgalmi ideológiát építeni. A régi illúziókkal való leszámolás persze sokaknak mintha túlságosan is könnyen ment volna. A Sziveri-féle szerkesztőség 1983-as meghurcoltatása idején a lapot szerkesztő harmadik nemzedék tagjainak keservesen kellett megtapasztalniuk azt, hogy nagyra becsült elődeik, a hajdani nonkonformista lázadók jelentős része miként adja fel a hajdani eszmények értelmiségi magatartásformaként megőrzött minimumát is, és válik konformistává, a hatalom akaratának hű kiszolgálójává.

Ezt az itt nagyon is leegyszerűsítve ábrázolt folyamatot persze résztvevői korántsem látták (láthatták) ilyen egyszerűen és tisztán. "Amikor én ténylegesen bekapcsolódtam az irodalmi »életbe«, úgy 73-74 tájt, akkor ott már olyan hideg szélesönd nyomott el minden élt, vagyis egy olyan tetszhalott világba csöppentem, ahol a sok mellékes dolog teljesen elfedte a lényegét, és mi, akkori fiatalok, keveset láthattunk a valóságból. [...] Éreztük, hogy valami bűzlik, de akkor még nem volt olyan kifinomult a szaglásunk [...] Meg aztán nem is olyan egyszerű mindez, mint amilyennek első látásra tűnhet." (Csorba-Vékás, 156.) - fogalmazott Sziveri János 1989-ben. Számomra példaértékű Bosnyák István esete, aki a Sziveri-féle szerkesztőség valóban durva utcára tétele után két évvel a hábszerkesztőséggel való együttműködésre hívta fel a régi lap szerzőit és szerkesztőit. Szemei előtt nyilván még mindig az eredeti célok, a "bár meg-megtörpanó, de újból és újból magára találó rebellis alternatív" mozgalom érdekei lebegtek, amikor arról beszélt, hogy az 1985-ös "symposionista opozíció és az őt előzetesen meggyötört irodalmi hatalom hallgatólagos összjátékot játszik a folyóirat továbbéltetésére vállalkozó új szerkesztőség ellen." (Csorba-Vékás, 157.) Bosnyák tudatában ugyanis a mozgalom (amely persze valójában már nem is létezett) a lappal fonódott össze és annak életben tartása számára a hajdani eszmények képviselőének egyetlen reményét jelentette. A krónika elfogulatlan olvasója tökéletesen érti és jogosnak tartja Csorba Béla indulatos válaszat (158.). Bosnyák tisztességét azonban mégsem vonja kétségbe. Politikai éleslátását persze annál inkább, és szomorkásan mosolyog egy szép illúzió utolsó mohikánjának erőfeszítései felett.

Csorba Béla és Vékás János röviden felidézi ugyan a hatvanas évek eseményeit is, de beszámolójuk ott válik igazán részletezővé, ahol Bosnyák krónikája befejeződik. Lényegében a Sziveri-féle nemzedék meghurcoltatásának, felemás rehabilitálásának, majd a többség háború előli kényszerű emigrációba vonulásának története olvasható ki belőle. Azé a nemzedéké, amelynek Csorba nem csupán tehetséges költője, hanem elméleti téren talán legjobban képzett egyénisége, "ideológusa" volt, s amelyről értelemszerűen a legtöbb személyes emlékekkel, asztalfiókban őrzött dokumentummal rendelkezik. A krónika lapjait forgatva furcsa kép rajzolódik ki előttünk a nyolcvanas évek történéseiről. A Symposium első nemzedéke a hagyományos nemzetiségi reflexekkel fordult szembe; törekvéseik nyilván inkább Belgrádban vagy Zágrádban találhattak rokonszenvre, mintsem a konzervatív szabadtéri magyarok körében. Sziveriék viszont, a közben alaposan átalakult jugoszláviai helyzetben, a korábbinál jóval erőteljesebben fordultak Magyarország felé. Közvetlenül nem politizáltak ugyan, a Symposium sohasem vált a vajdasági magyar nemzetiségi érdekek kifejezett képviselőjévé, de Illyés Egy mondat a zsarnokságról című versének, Eörsi Lukács-interjújának, vagy az Erdélyben eltűnt Szócs Géza sorsa felett aggódó Zalán Tibor-költeményeknek

a közreadása végső soron mégis a nemzeti (nemzetiségi) sorskérdések felé való fordulást jelezte. Ezért vádolták őket nacionalizmussal, anarcho-liberalizmussal. E vád azonban, sajátos módon, nem a szerb nacionalisták, hanem a vajdasági magyar politikai vezetők részéről hangzott fel, akik az akkor még igencsak virulens Aczél György érvelésére emlékeztető módon azt vetették a symposionisták szemére, hogy meggondolatlan akcióik kapóra jöhetnek a "nagyszerb nacionalista köröknek" a tartományi vezetőség önállóságának megnyírálására. Ezt persze ilyen nyíltan csak S. elvtárs mondta ki a a budapesti szamizdat AB Hírmondóban (Csorba-Vékás, 109.), de némileg burkolt formában megfogalmazta Bognár Antal is a Magyar Szóban, amikor a kirúgott szerkesztőség levélben tiltakozott VSZISZ TB Elnökségének döntése ellen. "A rebelliskedő levélírók »az egyetemes jugoszláv szellemi élet korszerű áramlataira« vetik vigyázó szemüket [...] Így aztán nem csoda, ha előtaláltatnak atyamesterek, akiknek kapóra jön a jobb sorsra érdemes, eképpen önkéntes botrányhőssé degradálódó folyóirat kiáltó vészjele." (Csorba-Vékás, 97.) Sziveriék persze kétségtelenül nem felejtettek el szerbül, változatlanul benne éltek a délszáv kultúrkörben, és védelmet a nacionalista közleményeikért őket meghurcoló magyar tartományi politikusokkal szemben (a magyarországi ellenzéken kívül) paradox módon valóban csak a nem magyar nyelven megjelenő jugoszláv sajtóban leltek. A mindenhol kirúgott Sziveri pedig végül Szabadkán kapott menedéket, de jellemző módon nem a szabadkai magyarok körében, hanem az általuk többszörösen kiátkozott világhírű rendező, Ljubisa Ristić színházában.

"Hát mamikám, ilyen esz asz élet!" — mondta állítólag azóta nagyranőtt kisöcsém, amikor anyukám valami kis bepisilési baleset ügyében szidalmazta. Jugoszlávia sokáig nehezen áttekinthető és összetett történetének végjátéka ma már ilyen kisiúsan egyszerűnek látszik: (ál)demokratikus fordulat, szétesés, háború. Talán túlságosan is egyszerűnek; de ez már egy új történet kezdete. A régi pedig befejeződik ott, ahol Csorba Béla és Vékás János krónikája zárul: valahol a kilencvenes évek legelején. Munkájuk egyébként nem csupán pontosságra törekvő dokumentumgyűjtemény, hanem élvezetes olvasmány is, sajátos politikai krimi. Ha korábban jön néhány évvel, bizonyosan hangos sikert arat; a rendszerváltás után ugyanis komoly konjunktúrája volt a megelőző évtizedek politikai visszaéléseit, az elnyomó rendszerek működési mechanizmusait leleplező irodalomnak. Persze abban a kérésletben a sokáig tiltott gyümölcs élvezetének gyönyöre játszotta a fő szerepet, nem is tartott talán még három napig sem. Csorba Béla és Vékás János könyve túl későn jött; ezért (is) a krónikát körülvevő sűrű hallgatás. De biztos vagyok abban, hogy már túl vannak a tizedik szerb nyelvlecken azok az eljövendő fiatal kutatók, akik Bosnyák István Szóakciója mellett kézikönyvként forgatják majd ezt a Symposiont idéző, nagy formátumú kötetet is. És várják a folytatást, hiszen a krónika szerzőinek bevezetője a következő mondattal zárul: "Szándékunk szerint krónikánk csak az első kötete egy nagyobb sorozatnak, melyen belül a Symposionra ismételten visszatérünk, már csak azért is, mert ezúttal gyakorlati okok miatt nem volt módunkban közreadni a pillanatnyilag föllelhető teljes dokumentációt."

Szajbély Mihály